

V resnici je šlo v zgoraj naštetih primerih za posamezne dogodke, ki so izhajali iz širokega idejnega gibanja katoliške leve in sredine znotraj slovenskega političnega katolicizma, ki pa je bilo v tridesetih letih v Ljubljani poraženo v spopadu s katoliško intransigentno desnico. Na Primorskem je bilo drugače.

- Krščanskosocialno gibanje na Primorskem in z njim Virgil Šček, kot eden njegovih najpomembnejših protagonistov, je v času med obema vojnama in še posebno v času druge svetovne vojne pomembno tudi zaradi razumevanja primerjave oziroma analize političnega katolicizma po posameznih evropskih državah in v slovenskem etničnem prostoru. Tudi v Sloveniji lahko namreč jasno prepoznamo tri osnovne idejnopolične usmeritve znotraj slovenskega katoliškega političnega tabora:

Demokrate, ki se opredeljujejo za demokratični parlamentarni sistem, privatno lastnino, tržno ekonomijo in avtonomijo posameznika, družbenih podsistemov itd. Teh je sicer najmanj, pa ne tako malo, kot se zdi, saj je demokratična tradicija iz Krekovega časa onemogočala preradikalno idejno usmeritev k marksizmu na eni in fašizmu na drugi strani (npr. Virgil Šček, Andrej Gosar, Engelbert Besednjak, Jakob Šolar, Fran Saleški Finžgar, Izidor Cankar in še mnogi drugi).

Katoliško desnico, ki se je v svojih idejnih usmeritvah (v nekaterih točkah!) približevala fašistični nega-

ciji evropske demokratične tradicije in prevladala v katoliškem taboru na slovenskem v tridesetih letih (npr. Ciril Žebot, Ivan Ahčin, Ernest Tomec, Lambert Ehrlich ...).

Katoliško levico, ki je pozneje prešla na povsem marksistična stališča (npr. Franc Šmon, Edvard Kocbek, Angelik Tominec in drugi, pri čemer mislim seveda predvsem na marksistično ekonomsko teorijo in ne na druga vprašanja).

Prepričan sem, da prav iz teh zgodovinskih okoliščin izhaja posebno zanimanje za zgodovino primorskega političnega katolicizma in v tem kontekstu tudi za osebo Virgila Ščeka.

Zadnja knjiga o Virgilu Ščeku, avtorice Mirjane Kontestabile Rovis, prinaša zdaj tudi popis fonda Virgila Ščeka, kot ga hrani Pokrajinski arhiv v Kopru, prinaša pa tudi zbrane (vse) interpelacije Virgila Ščeka v rimskem parlamentu. (Ščekove nastope v rimskem parlamentu je brez interpelacij sicer zbral in objavil že Marko Tavčar v zgoraj navedenem delu). Knjigi je avtorica dodala še obsežnejšo uvodno zgodovinsko študijo (okvir), ki učinkuje kot uvod v predstavitev popisa virov v koprskem arhivu in interpelacij. Tako je nastala knjiga, ki učinkuje v več smereh. Na eni strani gre za še eno, kratko predstavitev Ščekovega življenja in dela v Julijski krajini pod fašizmom, na drugi za umestitev njegovega delovanja v širši zgodovinski kontekst in končno za strokoven popis virov, ki bo dobrodošel vodič za zgodovinarje, raziskovalce ali publiciste.

Sicer najdete v uvodni študiji tudi kakšno manjšo pomanjkljivost ali simplifikacijo; npr. škof Andrej Karlin je sicer "moral v Jugoslavijo", vendar ne zgolj zaradi zavrnitve slavnostne maše ob prihodu italijanske vojske (str. 18), obnovitev Zbora svečnikov sv. Pavla se zgodi na občnem zboru januarja 1920 in ne konec leta 1919 (str. 23), škof Mahnič ni bil "premeščen", temveč dobesedno ugrabljen od civilnih oblasti (str. 18), Šček je imel težave s kandidaturom na volitvah 1921 že mesec pred nastopom na volitvah, o čemer priča korespondenca med nadškofom Sedejerm in kardinalom Gaetanom De Laiem (str. 14), pa še kakšna malenkost bi se našla, a v celoti je knjiga nesporno pomemben prispevek k poznavanju primorske zgodovine, tako s stališča njene strokovne (arhivske) uporabnosti kakor v smislu (še enega) sporočila, ki ga strojeno prinaša spremno besedilo.

Egon Pelikan

Gloria Nemec: UN PAESE PERFETTO. Storia e memoria di una comunità in esilio: Grisignana d'Istria 1930-1960. Pordenone, Istituto Regionale per la Cultura Istriana, Libreria Editrice Goriziana, 1998, 354 strani.

Od časa pričetka osamosvajanja Slovenije in Hrvaške je italijansko javnost preplavila prava plaha razno-

vrstnih spisov in radijskih ter televizijskih oddaj o "izgubi" Istre po drugi svetovni vojni, o t.i. "fojbah" ter o odhodu dela Istranov. O slednjem so begunski krogi, njim bližnji raziskovalci ali posamezni begunci v Italiji izdali celo vrsto leposlovnih, spominskih in drugih del, ki naj bi italijanskega bralca seznanili s to stranjo povojne zgodovine. Tema je kratkoma postala modna. Po večletnem nezanimanju so se temu vprašanju posvetili tudi zgodovinarji. Vendar ni iz vsega tega prišlo nobeno novo spoznanje, saj je šlo v glavnem za ponavljanje stereotipnih tolmačenj in za premlevanje že povedanega. To velja tudi za italijansko zgodovinsko znanost, ki ni znala dodati ničesar novega onemu, kar so daljnega leta 1980 povedali Colummijeva in drugi avtorji temeljnega dela o Istrskem "eksodusu" *Storia di un esodo*. Vse to pa ne velja za knjigo Glorie Nemec, ki pomeni nedvomno pomemben premik naprej z mrtve točke, v kateri se je nahajalo raziskovanje te teme. Čeprav njena knjiga ne daje dokončnih odgovorov, pa postavlja pod vprašaj dosedanja tolmačenja in odpira veliko problemov in raziskovalnih tem.

Knjiga temelji na pričevanjih okoli tridesetih Grožnjancev, ki so se po vojni preselili v Trst. Po nepodpisani spremni besedi in uvodni besedi avtorice imamo kratke biografske opise anonimnih pričevalcev, ki so pripadali srednjim in nižjim slojem prebivalcev Grožnjana in okoliških zaselkov. Sledijo štiri poglavja, v katerih so obdelani posamezni tematski in/ali časovni sklopi zgodovine istrskega mesteca. V vsakem poglavju imamo najprej uvodno besedo avtorice, ki izvajanja pričevalcev primerja z izsledki dosedanje zgodovinske literature in z drugimi viri ter grožnjansko stvarnost uokvirja v širšo istrsko. Do izraza prihaja tako razkorak, ki se včasih pojavlja med "objektivno" stvarnostjo in njenim dojemanjem s strani posameznikov oz. med regionalno in lokalno stvarnostjo. Na koncu so vsakič navedene kratke bibliografije, v katerih so razvrščena dela in nekateri viri, ki obravnavajo tisto specifično zgodovinsko obdobje v Istri, tematsko podobna dela iz zvrsti "oral history", teoretske in metodološke razprave o uporabi te vrste vira in tudi leposlovni in podobni spisi, ki so v povezavi z obravnavano temo ali obdobjem. V glavnem so navedena dela italijanskih avtorjev, ob teh še nekaj (predvsem metodoloških) razprav anglosaških avtorjev in res redke navedbe slovenskih in hrvaških avtorjev. Vsa dela pa so v italijanskem jeziku. Ni jasno, če je to zaradi tega, da se italijanskemu bračcu nudi izbor njemu razumljivih tekstov za poglobitev določene tematike, ali pa je to posledica stare hibe, ki hudo hromi italijansko zgodovinopisje, predvsem ono ob meji - nepoznavanje slovenščine in hrvaščine.

V vsakemu poglavju sledijo avtoričinim izvajanjem bogati izbori izvelečkov pričevanj, ki so razdeljeni po temah oz. zgodovinskih obdobjih. Tako nas knjiga popelje nekako od časa po koncu prve svetovne vojne do izselitve in vključitve pričevalcev v tržaško stvarnost.

Zaradi svoje zasnove je knjiga Glorie Nemec pomembna tudi kot vir, čeprav so objavljeni izvelečki pričevanj šli skozi rešeto avtoričinih kriterijev izbire.

Prvo poglavje je namenjeno predstavitvi stvarnosti Grožnjana, "kmečkega" mesteca in upravnega središča za širšo okolico, v času pred drugo svetovno vojno. Tako dobimo sliko zelo zaostale stvarnosti, v kateri je trdo delo od rane mladosti pogoj za gošo preživetje. Gospodarsko življenje je v glavnem predmonetarno, saj temelji na izmenjavi. Osnovna gospodarska enota je patriarhalna družina, v kateri ni prostora za individualistične želje in pobude posameznika, ki je popolnoma podrejen nujam preživetvenih strategiji družine. Torej vse prej kot "perfektna" stvarnost, čeprav jo nekateri pričevalci definirajo tako. Vendar ta slika ni brez protislovij in razlik. Slednje določajo geološke značilnosti in lega obdelane zemlje, a tudi možnosti (čeprav skromne), ki jih "mestna" stvarnost nudi za neagrarno zaposlovanje in pridobivanje denarja. Že v tem prvem poglavju pa se iz pričevanj pokažejo nekateri namigi, ki postavljajo v dvom tradicionalna tolmačenja kasnejšega eksodusa. Tako se pokaže, da je bilo vsaj od časa neposredno po prvi svetovni vojni izseljevanje, predvsem v Trst, množični in normalni pojav, ki je izviral iz gospodarskih in družbenih razlogov in je močno prizadel družine številnih prič. Tudi "italijanstvo" in nacionalna homogenost skupnosti ter njena ločenost od nacionalne stvarnosti "zunaj obzidja" istrskega mesteca, ki jih pričevalci izrecno poudarjajo, se razblinijo, ko se pokaže, da so starši številnih prič (in celo intervjuvanci sami) poznali hrvaščino ali "slovanski dialekt", kot ta jezik imenujejo sami. Kot podčrtuje avtorica je občutek, ki ga dajejo pričevanja, ta, da je bilo nepoznavanje in nerazumevanje stvarnosti pripadnikov druge nacionalnosti absolutno. To do take mere, da je celo njihova nacionalna identiteta zanikana, kot npr. v že navedenem primeru označevanja njihovega jezika kot "slovanski dialekt", oz. kot zgolj "dialekt" brez vsakršnih predznakov. Dodal bi še to, da postavljajo pričevanja v dvom kriterije in celo možnost določanja nacionalne identitete posameznikov na tako nacionalno "zamešanem" območju. Nasploh lahko rečemo, da idilična in nekonfliktualna stvarnost, ki jo priče slikajo na začetku, v nadaljevanju pričevanj vse bolj kopni tudi kar se tiče družbene realnosti in mednacionalnih odnosov.

Drugo poglavje govori o družini in kmečkem delu v tridesetih letih. Poglavje potrjuje in izpopolnjuje sliko, ki naj jo o grožnjanski stvarnosti nudi prvo. Predvsem je jasno prikazan pomen družine kot osnovne gospodarske enote, njena notranja hierarhija ter vrednote in moralni predpisi, ki so urejali življenje znotraj te v bistvu kmečke družbe.

Tretje poglavje govori o vojni. V uvodu avtorica daje velik poudarek nesporazumom, ki so se po aprilu 1941 pojavljali med "slovanskim" osvobodilnim gibanjem oz. komunisti in italijanskimi komunisti. Hrvaškemu parti-

zanstvu in komunistom očita, da so dali borbi preveč poudarjen nacionalni značaj in s tem otežili pristop italijanskega dela prebivalstva k borbi, vendar ne pogloblja nacionalističnih predsodkov, ki so pogojevali delovanje tudi italijanskih komunistov, še posebej Antonia Budicina, ki ga avtorica omenja kot nedolžno žrtev politično in nacionalno motiviranih klevet in spletk zaradi njegove proitalijanske usmerjenosti. Pričevanja kažejo, da je bila vojna do septembra 1943 občutena zaradi vpo-klicev in nekoliko večjega pomanjkanja. "Slovansko" partizansko gibanje ni bilo prisotno in niti občuteno. Vse pa se spremeni po 8. septembru 1943, ko je tudi Grožnjan neposredno vpleten v vojno. Partizani in Nemci so doživeti enako, kot oblast, ki zahteva in jemlje. Pri tem pa je neka preferenca dana Nemcem, ki predstavljajo tradicionalno obliko oblasti, medtem ko so partizani neke vrste simboli kaosa in prevrnitve vseh tradicionalnih vrednot. Še več, partizani predstavljajo nevarnost, ker lahko s svojimi izzivanji povzročijo "legitimno" reakcijo Nemcev s pogubnimi posledicami za skupnost. Partizanstvo in vojna so videni le z vidika mestne skupnosti, ki se skuša prebiti skozi vojno viхро s prilagajanjem, a tudi spretnim izigravanjem vojskujočih se sil, ki naj bi bile obe tuji skupnosti. Cilji in nameni vojskujočih so nepomembni, nerazumljivi, saj je pričevalcem tuja vsaka misel o spremembi danega družbenega reda, možno je le sprejemanje in prilagajanje danosti. Spet pa pride do protislovij, saj se pojavijo figure domačih partizanov, ki so predstavljeni kot lenuhi, nevoščljivi siromaki in od drugih nahujskani preprosteži. Njihova pripadnost skupnosti je tako nekako potisnjena na obrobje in zanikana, ker niso gojili vrednot male kmečko-mestne skupnosti, predvsem najvišje - garaštva. Iz takega vidika je prisotnost fašistične kolaboracionistične postojanke prikazana kot pomirjevalna, kot jamstvo za mirno življenje skupnosti. Avtorica postavlja tako doživljanje partizanstva v vzporedje s podobnimi pojavi v Italiji, kjer je bil odnos med partizani in kmečkim prebivalstvom velikokrat problematičen. Vendar lahko tako dojemanje uvrstimo tudi v splošen pojav odtujenosti in odsotnosti malih obrobni-h kmečkih skupnosti od velikih družbenih pojavov in prelomnih trenutkov.

Ta slika nerazumevanja dogajanja se še okrepi v naslednjem poglavju, ki opisuje življenje pod novo oblastjo. To ne velja toliko za dejstvo, da so se prevrnili prejšnja nacionalna razmerja, nerazumljiva je predvsem logika ukrepanja nove oblasti. Pri ocenjevanju pričevalci izhajajo iz svojih tradicionalnih vrednot. Vsako razsipavanje in zlorabljanje težko prigaranih pridelkov pomeni v njihovih očeh izgubo verodostojnosti in legitimnosti nove oblasti. Ob navezanosti na samostojno obdelovanje se uvedba obveznega odkupa kaže kot nerazumljivo poseganje v zasebno lastnino, toliko bolj, ker nudi oblast kmetom v zameno res malo. Vse, tudi agrarna reforma in privilegiranje zadružništva s strani

oblasti, je tolmačeno kot neke vrste kraja, kot prisvajanje tuje lastnine in dela s strani lenuhov in inkompetentov. Obenem pa novi red ne uspe, vsaj kar se tiče pričevalcev, spremeniti tradicionalnih družbenih odnosov. Razdaljo med skupnostjo pričevalcev in novo oblastjo je še poglobljala v očeh prič brezsmiselna in čezmerna uporaba nasilja s strani oblasti. To nasilje je doživeto tem bolj travmatično, ker je potrjevalo strahove, ki so se porodili že med vojno ob novicah v zvezi s t.i. fojbami in njihovem spretnem propagandem izkoriščanju s strani nacifašistične propagande. Še posebej zanimivo je dejstvo, da v veliko primerih krivda za tako postopanje ni naprtena novim, "slovanskim" oblastem, ampak domačinom, someščanom. Razlogi šikaniranja in preganjanja posameznikov naj torej ne bi bili nacionalne narave, ampak prej osebne, zaradi želje po prisvajanju tuje lastnine in družbenem napredovanju.

Zadnje poglavje nam prikaže odločanje za odhod in življenje v novem mestnem okolju. Čeprav so v pričevanjih večkrat omenjeni primeri nasilnega nastopanja proti skupinam domačinov, ki so v gostilni prepevali italijanske pesmi, pa je zanimivo, da res redki pričevalci navajajo kot razlog odhoda nevzdržne razmere, v katerih so se znašli zaradi svoje nacionalne pripadnosti. Glavni razlog so bile neperspektivne in negotove gospodarske in življenjske razmere. Velika večina pričevalcev je domačo vas zapustila po Londonskem memorandumu, ko je izselitev spodbudila tudi bojazen, da bi po preteku enoletnega roka odhod bil prepovedan in oviran. Mnogi so v Trstu lahko računali na pomoč in podporo tam že dalj časa živečih sorodnikov, saj je bil Trst, kot že rečeno, cilj izseljevanja iz Grožnjana že po letu 1918. Mnogi pa so si morali pomagati, kot so vedeli in znali, predvsem oni, ki so odšli pred Londonskim sporazumom, ko beguncem ni bil na voljo tako izdelan sprejemni aparat kot kasneje. Odhod je bil oni faktor, ki je uspel razbiti ustaljene družbene modele in je dejansko razkrojil tradicionalno patriarhalno družino in njene hierarhije. Že sama odločitev za odhod je učinkovala v tem smislu. Za odhod so se odločali mlajši člani družine, starejši so morali opustiti svoj tradicionalni gospodovalni položaj in sprejemati odločitve mlajših. Povsem pa je tradicionalni družbeni in družinski model potonil v pozabo v Trstu. Večje možnosti zaslužka (in potreba po njem), ki jih je nudilo mesto (kljub veliki brezposelnosti v tistem času), a tudi dejstvo, da so bili člani ene družine včasih razkropljeni po raznih begunskih taboriščih in drugih zasilnih namestitvah, je pripomoglo k osamosvajanju posameznih članov družine. Čeprav je solidarnost znotraj družine še vedno obstajala, pa se je udejanjala v povsem spremenjenem okolju in razmerah. V prvi generaciji priseljencev so nekatere tradicionalne vrednote ostale, in so celo beguncem olajševale vključevanje v novo stvarnost. Tako je npr. navajenost na trdo delo brez urnikov (tudi iz potrebe) iz beguncev delalo idealni tip delovne sile.

Ostali sta tudi navezanost na tradicije in spomin na domači kraj, kar jih je vodilo k vključevanju v istrske begunske organizacije. Ostalo pa je še nekaj: zaverovanost v svojo nemoč, v nesmiselnost vsakršnega osebnega angažiranja za spremembo danih razmer in posledično privilegiranje intimnega družinskega življenja, skrbi za blagostanje svoje družine tudi preko osebnega odpovedovanja in žrtvovanja. Nobeden od pričevalcev namreč ne omenja kakega svojega političnega angažiranja (kar je lahko sicer tudi posledica osebnih izbir avtorice). Za vse pa je pomenila preselitev prej ali slej boljše življenje, saj mnogi poudarjajo, da je bil tovarniški osemurni delovni urnik pravo "lenarjenje" v primerjavi s prejšnjim grožnjanskim garanjem.

Ce je pri beguncih nekaj izvirnega in izvirnega še ostalo, pa so se njihovi sinovi in vnuki povsem "pomeščanili". In to do take mere, da nekateri o Grožnjanu, tradicijah in izkušnjah svojih prednikov nočejo sploh nič vedeti. Kar pa seveda zelo greni njihove očete in dede.

Knjiga se s tem poglavjem tudi zaključuje, saj avtorica ni zapisala nikakršnega sklepa. Razloga za tako odločitev ne poznamo, vendar taka izbira ni nujno negativna. Bralcu je tako prepuščeno, da napisano, predvsem pričevanja, oceni sam. Kot že rečeno, knjiga Glorie Nemec ne daje veliko odgovorov, odpira pa mnogo vprašanj in raziskovalnih poti. In verjetno odsotnost sklepa tak pomen knjige še poudarja.

Sandi Volk

LUCE SULLA STORIA. Quindicinale, n. 27, La questione giuliana. Roma, Istituto Luce, 1999.

L'Istituto Luce di Roma, probabilmente il più importante produttore italiano di documentari storici, ha iniziato da non molto a pubblicare una serie di fascicoli con relative videocassette. Questa iniziativa esplicitamente commerciale vuole presentare ad un pubblico molto vasto (i fascicoli e le cassette vengono vendute dai giornali) una panoramica sulla storia italiana dalla prima guerra mondiale fino alla nascita della repubblica attraverso il materiale degli archivi dell'Istituto Luce. Il ventisettesimo fascicolo e la relativa cassetta sono dedicati alla questione del confine orientale italiano dopo la seconda guerra mondiale.

Il fascicolo è composto da un'intervista con il sindaco di Trieste Illy, da un colloquio con Lucio di Priamo, membro dell'Associazione Nazionale Dalmata (una delle organizzazioni dei profughi dai territori ceduti all'ex Jugoslavia), che ha fornito alcuni filmati inediti, e da una breve presentazione storica della questione del confine orientale, curata da Luca Criscenti. Il fascicolo è corredato da una ricca documentazione fotografica, la cui parte più interessante è riunita in una parte a se stante.

Nella sua interpretazione della storia il sindaco di Trieste si discosta un po' dalle interpretazioni tradizionali di parte nazionalista italiana. Riconosce infatti l'autoctonia degli sloveni di Trieste e giunge perfino a riconoscere che alla fine della guerra una parte (naturalmente numericamente molto limitata) dei triestini (intesi naturalmente solo come italiani di Trieste) era dalla parte dei partigiani jugoslavi. Le sue risposte sono caratterizzate da un'interpretazione personale dei fatti e dei problemi, per la quale si avvale di stereotipi vecchi e nuovi. E' molto indicativo già il fatto che utilizzi il termine triestini come sinonimo di italiani di Trieste. E, dopo averci fatto sapere che questi triestini avevano vissuto la liberazione e l'amministrazione jugoslava come uno dei capitoli più tragici della loro storia, Illy ci si presenta come sostenitore della teoria che attribuisce la responsabilità di tutte le tragedie della storia triestina agli opposti nazionalismi, naturalmente equivalenti ed equiparati. Coerentemente con tale visione ci presenta ci presenta come equivalenti anche le violenze perpetrate da "entrambe le parti" durante la guerra. Mentre le foibe, in contrasto con tali presupposti, vengono definite frutto di "pulizia ideologica" e non etnica. Tutto ciò ha come risultato finale un'appello alla "pacificazione", che è però abbastanza confuso e contraddittorio. Infatti, dopo aver affermato che a Trieste si è arrivati a un cambiamento importante e definitivo nei rapporti tra italiani e sloveni, il sindaco rinnega tale affermazione poco dopo, quando sostiene che Trieste si trova oggi nella condizione di poter solo contribuire (seppur significativamente) alla pacificazione. La contraddizione più acuta riguarda però i soggetti della pacificazione. Dimenticandosi della definizione delle foibe come strumenti di "pulizia ideologica" e non etnica, Illy ci rivela infine chi dovrebbe rappacificarsi: sloveni e italiani. Risultato finale di tutto ciò è la riproposizione di una proposta molto cara a certi ambienti di "pacificatori": il presidente della Repubblica di Slovenia ed il suo collega italiano dovrebbero visitare assieme prima le foibe e poi la Risiera di Trieste. Si tratta di una proposta veramente interessante. In tal modo i due statisti renderebbero omaggio alle vittime degli "slavocomunisti" e dei nazisti tedeschi. Una mossa fantastica. Questo non sancirebbe solamente l'equiparazione di vittime e carnefici, ma la rimozione delle atrocità perpetrate dai fascisti e dallo stato italiano sarebbe un riconoscimento ufficiale di uno dei miti fondanti della "identità nazionale comune" degli italiani (così cara al presidente della Camera Violante): gli italiani (in questo caso quelli di Trieste) sarebbero stati sempre e solo vittime, tanto dei nazisti tedeschi che degli sloveni (o meglio, degli "slavi", come si usa dire a Trieste). E sarebbe inoltre funzionale anche al rafforzamento di un'altro mito, quello sugli sloveni (o meglio, gli "slavi") "popolo genocida".

Alle elucubrazioni di Illy segue la raccolta di foto-